

YÜKSEKÖĞRETİM MAL/HİZMETİNİN NİTELİKLERİ

Yrd.Doç.Dr. Ramazan KILIÇ*

ÖZET

Bu çalışmada, kamu harcamaları açısından eğitim mal/hizmetinin niteliği ele alınmış ve eğitim mal/hizmetinin, yarı kamusal mal ve hizmetler sınıfına girdiği sonucuna varılmıştır. Bu çerçevede, yarı kamusal yükseköğretim hizmetinin nitelikleri ele alınarak incelenmiştir.

ABSTRACT

in this study, education goods and services are taken-up in terms of public expenditures and it is concluded that education goods and services go into semi-public goods and services. in this regard, semi-public high education service's qualities are examined.

GİRİŞ

Kamusal yükseköğretim hizmetinin gerekçesini anlamak ve devlet, birey ya da özel kesim tarafından ne ölçüde finanse edilmesi gerektiği ile ilgili soruların cevaplandırılabilmesi için, kamusal mal ve hizmetlerin mahiyetinin tespit edilmesi gerekmektedir.

Bu nedenle, öncelikle kamu harcamalarının tanımı ve kapsamı ile kamusal mal ve hizmetlerin kapsamı ele alınarak, yükseköğretim hizmetinin niteliği bu çerçevede ele alınacaktır.

1. KAMU HARCAMALARI TEORİSİ

1.1. Kamu Harcamalarının Tanımı ve Kapsamı

Devletin, vatandaşlarına karşı yüklediği ve devlet olmanın esas amacı olan güvenlik, asayiş, sağlık, eğitim vb. görevlerini yerine getirebilmesi için bazı harcamalara katlanması gerekmektedir.

Bu zorunlu harcamalar dışında her ekonominin ortak sorunlarından olan; tam istihdamı sağlama, adaletli gelir

dağılımının sağlanması, büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirme, fiyat istikrarını sağlama ve ekonomide etkin kullanımın gerçekleştirilmesi amaçları doğrultusunda devletin katlanmak zorunda olduğu harcamalar gün gittikçe artmaktadır.

Ancak, yapılan bu harcamalardan, hangi harcamaların kamu harcaması sayılacağı ile ilgili görüş birliği sağlanamamakla birlikte, kamu harcamaları dar ve geniş anlamda olmak üzere iki açıdan tanımlanabilir.¹ Dar anlamdaki tanım; harcamayı yapan kuruluşun hukuki kişiliğine göre yapılmaktadır. Eğer harcama, bir kamu tüzel kişisi tarafından yapılırsa kamu harcaması sayılacak, gerçek kişilerle özel hukuka tabi tüzel kişiler tarafından yapılırsa, harcamanın ne amaçla yapıldığına bakılmaksızın, özel harcama sayılacaktır.

Geniş anlamda ise, kamu harcamaları; başta devlet olmak üzere kamu tüzel kişilerinin ve devredilen yetkilere sahip diğer kamu kuruluşlarının emretme yetkilerine bağlı olarak yaptıkları harcamalardır.² Buna karşılık özel harcamalar ise; Kamu tüzel kişilerinin, gerçek kişilerle özel hukuk tüzel kişilerininkine benzer koşullar dahilinde (karşılıklı anlaşmaya dayalı) yapacakları harcamalardır. Kamu harcamalarının geniş anlamdaki bu tanımına, kamu harcamalarının ekonomik tanımı adı da verilmektedir.

Kamu harcamalarının zaman içerisinde gelişimi artış şeklinde olmuştur. Bu artış ekonomik yapı ile ilişkilendirerek 19. yüzyılda ilk olarak ortaya atan Alman iktisatçı Adolph Wagner olmuştur. Wagner, 1880 yılında sosyal, ekonomik, ve siyasi yapısı ne olursa olsun, hizmetin yerel ve merkezi hükümet arasında dağılımı ne şekilde olursa olsun, harcamaların sürekli bir artış göstereceğini XIX. Yüzyılda çeşitli ülkeler için yaptığı araştırmalar sonucunda bulmuştur.

Wagner'e göre, sanayi işletmelerinin sayısının zamanla artmasıyla birlikte, sosyal düzenlemeler de artacak, bu durumda denetim amacıyla devlet daha fazla kaynak harcayacaktır.

¹Halil NADAROĞLU, *Kamu Maliyesi Teorisi*, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayın, İstanbul, 1992, s. 134-136.

²Şerafettin AKSOY, *Kamu Maliyesi*, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994, s. 103.

³Richard A.MUSGRAVE-Peggy B.MUSGRAVE, *Public Finance in Theory And Practice*, Fifth Edition, Mc Graw-Hill, International Edition, 1989, p.114.; Kenan BULUTOĞLU, *Kamu Ekonomisine Giriş*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988, s.221.

Denetimin imkansızlaşması durumunda da, devletin bazı işletmeleri devralmasıyla birlikte, kamu kesimi harcamaları giderek artmaktadır.⁴

Ancak, kamu sektörünün büyüklüğü GSYH'ya göre kamu harcamalarının oranı olarak ölçüldüğünde, gelişmiş ülkelerin kamu sektörü payı, gelişmekte olan ülkelerle kıyaslandığında daha büyük olmaktadır.

Wagner yasası, 1961 yılında, Peacock ve Wisesman tarafından, İngiltere için test edilmiş ve bu ülke için de geçerli olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de de kamu harcamaları ile iktisadi büyüme arasındaki ilişkinin Wagner kanunu açısından test edilmesi sonucunda; Türkiye'de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında uzun dönem ilişkisinin var olduğu tespit edilmiştir.⁶

İngiltere'de on dokuzuncu yüzyılın sonlarında, genel hükümet harcamaları GSMH'nın ancak %9'nu oluştururken, yüz yıl sonra bu oran %40'lara çıkmıştır.⁷ İngiltere'deki bu gelişme de bize kamu harcamalarının zaman içerisinde önemli artışlar kaydettiğini göstermektedir.

Devletin yapmış olduğu bütün bu harcamaların temelinde, gerçekleştirilmesi düşünülen belirli hedefler yatmaktadır. Bu durumda, kamu harcamaları, belirli amaçlara (mal ve hizmet üretimi, sosyal adalet vb.) yönelik olarak, devletin yapmış olduğu harcamaların bütünü olarak tanımlanabilir.⁸

Bununla birlikte, kamu harcamaları hukuki ve sosyo-ekonomik yönlerden hareketle de tanımlanmaktadır.⁹ Hukuki yönden, harcamayı yapanın hukuki kişiliğine bakılarak tanım yapılmaktadır.

⁴Kenan BULUTOĞLU, A.g.e., s.221-222.

⁵Beyhan ATAÇ, *Maliye Politikası*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmalar Vakfı Yayınları No.86, Eskişehir 1990, 211. sayfa; YAMAK-Yakup KÜÇÜKKALE, "Türkiye'de Kamu Harcamaları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi", *İktisat- İşletme Ve Finans Dergisi*, Yıl.12, Sayı. 131, Şubat 1997, s.7-13.

⁶Stephen J.BAILEY, *Public Sector Economics*, Macmillan Press Ltd., 3rd Edition, London, 1995, p.42.

⁷Engin ATAÇ, *Türkiye'de Eğitim Harcamaları ve Kamu Harcamaları Açısından Analizi*, E.İ.T.İ.A. Yayınları, Eskişehir, 1979, 11.

⁸Aykut HEREKMAN, *Kamu Maliyesi*, Cilt I, 2. Baskı, s.54-55, Ankara, 1988, s.54-55.

Buna göre, harcama kamu tüzel kişisi tarafından yapılırsa harcama kamu harcamasıdır. Harcamayı yapan özel gerçek veya tüzel kişi ise, harcama Özel harcama olarak tanımlanmaktadır.

Sosyo-Ekonomik yönden yapılan tanımlamada ise; zorla ve tek taraflı hukuki antlaşmalar ile yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar kamu harcamaları, özel hukuk kurallarına göre ve çift taraflı olarak yürütülen faaliyetler için yapılan harcamalar özel harcamalar olarak tanımlanmaktadır.

1.2. Kamu Harcamalarının Sınıflandırılması

Kamu harcamaları, çeşitli kriterlere göre değişik şekillerde tasnif edilmektedir. Kamu harcamalarının tasnif edilmesindeki amaç, kamu hizmetlerinin tayin ve tespit edilerek gruplandırılması ve buna göre kamu kaynaklarının dağıtılması ya da harcanmasıdır.

Kamu harcamaları, idari ve ekonomik açılarından tasnif edilerek incelenecektir.

1.2.1. Kamu Harcamalarının İdari Tasnifi

Kamu harcamalarının idari tasnifi, harcama birimine göre tasnif ve fonksiyonel tasnif şeklinde incelenecektir.

1.2.1.1. Harcama Birimine Göre

Kamu harcamalarının bu açıdan tasnifi, esas itibarıyla harcamanın devletin organik yapısına, başka bir deyişle kamu kuruluşları bakımından gruplandırılmasına dayanmaktadır. Örneğin; harcamaların Milli Savunma Bakanlığı, Mili Eğitim Bakanlığı ve Sağlık Bakanlığı gibi idari birimler arasında bölünmesi gibi.

1.2.1.2. Fonksiyonel Tasnif

Fonksiyonel tasnifte ise; harcamayı yapan kamu kuruluşu değil, harcamanın hangi amaçla yapıldığı önem taşımaktadır. Değişik kamu kuruluşlarının belli sektörler veya hizmet türleri itibarıyla yaptıkları harcamalar tasnif edilerek, hizmetlerin toplam miktarı tespit edilmiş olmaktadır. Örneğin; değişik kamu kuruluşları tarafından yapılan eğitim hizmeti harcamaları toplamı, eğitim sektörü toplamını oluşturur.

Fonksiyonel tasnifi oluşturan hizmetler üç ana başlık altında toplanabilir. "Genel hizmetler " başlığı altında sayılabilecek, devlet düzeninin devamı, korunması ve yönetilmesini sağlayan hizmetlerin finansmanı, kişilere doğrudan yardım yerine, ekonomik amaçlı yardım, sanayi, bayındırlık, tarım, enerji gibi "ekonomik hizmetler " ve kişilere doğrudan fayda sağlayan sağlık, eğitim,

kültür, sosyal güvenlik, sosyal yardım ve konut gibi "sosyal hizmetler" olarak değerlendirilebilir."

1.2.2. Kamu Harcamalarının Ekonomik Tasnifi

Devlet faaliyetlerinin Vagner'in de ifade ettiği gibi zaman içerisinde artmasıyla birlikte, kamu harcamalarının miktarı da artış göstermiştir.

Devlet, ekonomik faaliyetlere öncelikle, doğrudan kurduğu ekonomik birimler aracılığıyla girmektedir. Diğer taraftan devletin, ülkede büyüme ve kalkınma çabaları, istikrar sağlayıcı politikalar ve bazı kesimler lehine yaptığı mali transferler nedeniyle girdiği ekonomik faaliyetler söz konusudur. Devletin bu ekonomik faaliyetleri, kamu harcamalarının ekonomik açıdan tasnifini zorunlu kılmaktadır.

Ekonomik tasnifte harcamalar; cari, yatırım ve transfer harcamaları şeklinde bir ayırma göre incelenebilir.

1.2.2.1. Cari Harcamalar

Ekonominin üretim kapasitesini (gücünü) etkilemeyen, fayda yönüyle ömrü bir yıldan az mal ve hizmetler için yapılan harcamalardır. Cari harcamalara örnek olarak; personel giderleri, kurtasiye, kira ve badana, boya gibi harcamalar verilebilir.

1.2.2.2. Yatırım Harcamaları

Faydalı ömrü bir yılı aşan ve üretim kapasitesini arttıran harcamalardır. Yatırım harcamalarına örnek olarak; her türlü bina ve yol yapımı, barajlar, büyük onarımlar ve teçhizat alımı verilebilir.

Ancak, uzun dönemde yatırımları ve üretim gücünü arttıran, eğitim ve sağlık gibi bazı yarı kamusal hizmetlere yapılan harcamalar ise; "yatırım carileri" olarak tanımlanmaktadır.

1.2.2.3. Transfer Harcamaları

Devletin (hükümetin) kişi ve kuruluşlara yaptığı ve karşılığında herhangi bir gelir veya hizmet talep etmediği harcamalardır. Örneğin; devletin yaptığı sosyal güvenlik ve işsizlik sigortası ödemeleri bu nitelikteki harcamalardır. Başka bir deyişle, devletten alıcılara herhangi bir satın alma karşılığı olmadan para transfer edilmektedir." "Doğrudan gelir arttırıcı ödemelere gelir

¹⁴Öner KABASAKAL, Kamu Yükseköğretim Harcamalarının Analizi Ve Yükseköğretimde Alternatif Finansman Yolları, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995, s.17-18.; Kenan BULUTOĞLU, g.e., s.219.

¹⁵Stephen J.BAILEY, A.g.e.,s.43.; Paul A.SAMUELSON- Wilham D.NORDHAUS,A.g.e.,s.748.

transferi, bir mal ya da hizmetin üretimine veya tüketimine bağlı olarak yapılanlara da sübvansiyon denilmektedir".¹²

Transfer harcamaları, yapılaş amacına göre; ekonomik, mali, sosyal ve diğer amaçlar şeklinde bir ayırma tabi tutularak incelenebilir.

Ekonomik Transferler

Devletin başta Kamu İktisadi Teşebbüsleri olmak üzere, bazı kuruluşlara yatırımlarına katkı sağlamak amacıyla yaptığı karşılıksız gelir transferleridir.

Mali Transferler

Katma bütçeli kuruluşlar (üniversiteler gibi) ile diğer kuruluşlara yapılan mali nitelikteki transferlerdir. Bir malın tüketimini arttırmak amacıyla, o malın üreticisine yapılan sübvansiyonlar, tüketimi arttırılmak istenen ithal mallar ile ihracatta uygulanan sübvansiyonlar ve taban uygulaması yoluyla yapılan tarım sübvansiyonları da bu kapsamda değerlendirilebilir.

Sosyal Transferler

Sosyal amaçlarla kişi ve kuruluşlara yapılan karşılıksız transferlerdir. Herhangi bir güvenceye sahip olmayan yaşlılara yapılan 65 yaş maaşı, dernekler, vakıflar, sosyal sigorta kuruluşlarına yapılan ödemeler ile öğrencilere yapılan yemek yardımı ile karşılıksız burslar sosyal transferler kapsamındadır.

Diğer Amaçlarla Yapılan Transferler

Yabancı ülkelere yapılan karşılıksız (ayni veya nakdi) ödemeler ile iç ve dış borç ve faiz ödemeleri bu tür transferler kapsamında değerlendirilebilir.¹³

2. KAMUSAL MAL VE HİZMETLER

"Devletin en başta gelen varlık nedeni kolektif ihtiyaçların giderilmesi, toplum için gerekli ve faydalı olan şeylerin yapılması" olarak belirtilebilir. Bu bağlamda devletin mal ve hizmet üretimine geniş anlamda kamu hizmeti denilmektedir.¹⁴

Kamusal malların faydaları bölünemez, faydaları tüm toplum bireyleri arasında yayılmaktadır. Bu nedenle, kamusal

¹²Sevim GÖRGÜN, Maliye Politikası Ders Notları, İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1988 s. 14.

¹³Öner KABASAKAL, A.g.e., s. 19.

¹⁴Aykut HEREKMAN, Kamu Maliyesi, Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası Ankara, 1988, s.23.

mallara bireysel talebin olup olmaması önemli değildir. Örneğin; çiçek hastalığını yok etmeyi ve hastalıktan korunmayı amaçlayan bir kamusal sağlık programının faydası tüm topluma yayılmaktadır.

Bu nedenle bu programla ilgili ödemeleri sadece aşılanaer yapmaz (bu doğru da değildir).¹⁵

Özel mallar ise, kamusal malların tersine, farklı kişiler arasında bölünüp birbirinden ayrılabilirler. Bu malların dışsal faydaları olmadığı gibi, başkalarına maliyet de yüklemeler. Örneğin; bir ekmek tüketimi söz konusu olduğunda, sadece bir kişi faydalanır. Bu tüketimin başkasına faydası olmadığı gibi onlara bir maliyet de yüklemeler.¹⁶

Kamu hizmetlerinin yapılmasında karar organı, siyasal süreç yoluyla belirlenen siyasi iradedir. Piyasa ekonomisinde ise; hangi mal ve hizmetlerin ne kadar üretileceğine tüketiciler karar verir. O halde piyasa ekonomisinde belirleyici olan piyasa talebi iken, kamu ekonomisinde siyasal taleptir. Kamu ekonomisi ile, piyasa ekonomisi arasındaki ortak ve farklı yönleri ekonomik açıdan aşağıdaki şemada Özetlemek mümkündür.¹⁷

Kıt Kaynaklar

Kamu Ekonomisi	Özel Ekonomi
Bütçe	Piyasa
Siyasal Süreç	Fiyat Süreci
Kamu ihtiyaçları	Özel İhtiyaçlar

Beşeri İhtiyaçlar

Klasik iktisatçılar; devletin kötü bir girişimci olması nedeniyle piyasaya müdahalesinin ve ekonomik payının en aza indirilmesi görüşünü savunmuşlardır. Dolayısıyla, genel ekonomiye piyasa ekonomisinin hakim olmasını savunmuşlardır. Ancak, piyasa ekonomisi bazı mal ve hizmetlerin üretimini hiç yapamaz, bazılarının üretimini de iyi yapamaz.

Bu durumda, piyasa ekonomisinin başansızlıklarını ortadan kaldırmak ve toplum için mutlaka gerekli olan mal ve hizmetlerin üretimi amacıyla kamu ekonomisi devreye girer. Kamusal mal ve

¹⁵Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, Economics, Fourteenth Edition, Mc Graw-Hill, International Editions, 1992, P. 311, 745.

¹⁶Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, A.g.e., s.411,745.

¹⁷Halil NADAROĞLU, Kamu Maliyesi Teorisi, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992, s.48.

hizmetlerin gerekçesini açıklayabilmek için bu tür mal ve hizmetlerin niteliğinin belirlenmesi gerekmektedir. Toplumun sunulan hizmetler, Kamusal, yarı kamusal ve özel mal ve hizmetler (bölünemez, yarı bölünebilir ve tam bölünebilir) mal ve hizmetler şeklinde incelenebilir.

2.1. Tam Kamusal Mal Ve Hizmetler

Tam kamusal mal ve hizmetler; sosyal mal ve hizmetler, salt ortak mallar, bölünemez ve toplumsal (kolektif) mal ve hizmetler şeklinde de değişik yazarlar tarafından ifade edilmektedir.

Stepnen J. BAILEY, sadece hizmetleri veya kamunun ürettiği malları kamusal mal ve hizmet olarak tanımlamanın yanlış olacağını ifade ederek, P. SAMUELSON'dan hareketle kamusal mal ve hizmetlerin özelliklerini iki başlık altında toplamıştır;¹⁹

i. Bölünmezlik özelliği; mal veya hizmetin bedelini ödemeyenler bu mal veya hizmetin kullanımından mahrum edilemezler, ii. Tüketimde rekabetin olmaması; Kamusal mal ve hizmetlerin önemli özelliklerinden birisi de tüketicilerin rekabet içinde olmamalarıdır. Hiç bir birey kamusal mal veya hizmetten başkalarının da aynı oranda faydalanmasına engel olamaz. Ayrıca, bir kişinin bu mal ve hizmetleri kullanması diğer bir kişinin tüketimini de olumsuz yönde etkilemez. Örneğin; iç ve dış güvenlik hizmetlerinden kimin ne kadar faydalandığı ile ilgili olarak kişiler arasında bir rekabet söz konusu değildir.

Yukarıda sayılan iki özellik özel mal ve hizmetler için geçerli değildir. Kamusal mal ve hizmetlere örnek olarak; cadde ışıklandırılması, bilgi, ulusal savunma ile endüstriyel ve ticari atıkların temizlenmesi verilebilir.²⁰

BAILEY'in yukarıda saydığı iki özellikten başka kamusal mal ve hizmetlerin diğer önemli özellikleri ise şunlardır;²¹

i. Kamusal malların arzı düzenlenmektedir;

¹⁹Güneri AKALIN, Kamu Ekonomisi, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:486, Ankara, 1981, s.44; Abdurrahman AKDOĞAN, Kamu Maliyesi, Gazi Büro Kitabevi, Dördüncü Baskı, Ankara, 1993,s.32;Sinan SÖNMEZ, Kamu Ekonomisi Teorisi, Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.111; Halil NADAROĞLU, A.g.e., s.48;Aykut HEREKMAN, A.g.e., s.43; Kenan BULUTOĞLU, A.g.e., s.51, vd.

²⁰Stephen J. BAILEY, A.g.e.,s.29.

²¹BAILEY, A.g.e., s.29.

²²Halil NADAROĞLU, Kamu Maliyesi Teorisi, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992, s.50-55.

Böl (inemeyen ve pazarlanamayan bir mala özel mallar gibi talep olmayacağından dolayı, fiyatı ortaya çıkmaz. Bu nedenle, piyasa ekonomisi içinde bu tür mal ve hizmetler üretilemeyeceğinden, zorunlu olarak üretim, dağıtım ve tüketimle ilgili konularda kamu ekonomisi piyasa ekonomisinin yerini alacak ve arzı düzenleyecektir,

ü. Faydalarının bölünememesi ve tüketimden mahrum bir akı lamama;

Kamusal mal veya hizmetin bedelini ödemeyenler bu mal veya hizmetten mahrum edilemezler (mahrum edilmeleri mümkün ise bile bu durum arzu edilir değildir). Bu tür mal ve hizmetlerin faydası tüm topluma yönelik olmasına rağmen, faydanın bireysel değerinin ölçülmesi mümkün değildir. Bu nedenle, kişisel olarak bu mal veya hizmetlere yönelik bir fiyat ödettirilmez.

Savunma ve güvenlik gibi kamusal hizmetlerden bazı vatandaşların kısmen veya tamamen mahrum edilmeleri mümkün olmadığı gibi arzu edilen bir durum da değildir. Bütün toplum bu tür mal ve hizmetlerden herhangi bir ayırma gidilmeksizin faydalananmaktadır,

iii. Kolektif olarak finanse edilirler;

Kamusal mal ve hizmetler piyasada arz ve talep şartları içerisinde üretilmemeleri nedeniyle fiyatları da belirlenemez. Bu tür mal ve hizmetlerin kural olarak pazarlanamaması onların kolektif olarak, vergilerle finansmanını zorunlu kılmaktadır. Özel mal ve hizmetlerde ise, kişiler mal veya hizmetin kendilerine sağlayacağı faydayı düşünerek bir ödemede bulunur.

Kamusal mal ve hizmetlerin sunulmasında, hizmetten faydalanan kişiler kullanım sırasında herhangi bir ödemede bulunmamaktadırlar. Maliyetlerin tespiti ve kişiler arasında paylaşımı, hizmetlerin çeşit ve miktarının belirlenmesi tamamen siyasi otorite tarafından gerçekleştirilmektedir.²²

iv. Kamusal mal ve hizmetlerde tüketim bazen zorunlu kılınabilmektedir,

Piyasa ekonomisi içerisinde üretilen mal ve hizmetlerin tüketimi konusunda kişiler tamamen serbesttirler. Kişinin tüketim konusundaki kararını tamamen iktisadi gerekçeler ile fayda maksimizasyonu etkilemektedir. Kamusal mal ve hizmetlerde ise

durum farklıdır, siyasal talep bazı mal ve hizmetlerin tüketimini kişi istemese bile zorunlu hale getirebilir.

Bu zorunluluk kamu yaran gerekçesiyle olacağından hukuksal bir nitelik taşımaktadır. Örneğin; ilköğretimin belli yaş grubundaki çocuklar için zorunlu olması genel kamu yararı gözetilerek alınmış siyasal bir karardır. Kamusal mal ve hizmetlerin iktisadi özellikleri daha teknik olarak şu şekilde ifade edebilir; "bu faaliyetlerden sağlanan marjinal sosyal fayda, marjinal özel faydadan daha yüksektir, başka bir ifadeyle bu tür mal ve hizmetlerin kamu tarafından topluma sunulmasından dolayı, toplumun sağladığı fayda kişilerin sağladıkları faydadan yüksektir."

Kamusal mal ve hizmetlere saf kamu malları da denilmektedir. Joseph E. STIGLITZ saf kamu mallarını iki kritik özelliklerinden hareketle tanımlamıştır. Bu iki özellikten birincisi, bu malların kullanımını tayınlamak mümkün değildir, ikincisi ise, bu malların kullanımını tayınlamak arzuya şayan değildir.

Tayınlanmanın* mümkün olmadığı malların en belirgin örneği, milli savunmadır. Bir ülkeye dışarıdan gelecek bir tehdide karşılık yapılacak savunmadan o ülkede yaşayan herkes fayda sağlar. Ayrıca savunma hizmetinden bazı kişileri mahrum etmek, hem mümkün değildir hem de arzulanan bir durum da değildir.

Aynı şekilde, yurt içi güvenlik (asayiş) ve savunma hizmetleri de saf kamu mallarına örnek gösterilebilir. Bu tür mal ve hizmetlerin üretimi yukarıda sayılan dört özellikten dolayı kamu ekonomisi tarafından üretilmelidir.

2.2. Yan Kamusal Mal Ve Hizmetler

Bazı mal ve hizmetler yapı itibarıyla kamusal mal ve hizmet gibi görünmelerine rağmen, rahatlıkla pazarlanabilmeleri ve fiyatlandırılabilmesi nedeniyle ayrı bir özelliğe sahiptirler. Bu özelliklerinden dolayı bir yönüyle özel mal niteliği de taşımaktadırlar.

Yan kamusal mal ve hizmetlerin temel özelliği ise; tüm topluma fayda sağladıkları gibi, toplumda bazı kişiler bu tür

*Halil NADAROĞLU, A.g.e., s.54-55.

¹⁴Joseph E.STIGLITZ, Kamu kesimi Ekonomisi, (Çev. Ömer Faruk Batırcı), İkinci Baskı, MÜ. Yayın No:549, İstanbul, 1994, s. 150-153.

¹⁵Tayınlamak:"Talebi arz imkanlarına intibak edecek düzeye kadar kısmak için kişi, aile veya daha geniş grupların her biri için belli bir miktarı belirlemektir".

faaliyetlerden ilave bir fayda sağlıyorlarsa, bu faaliyetler yan kamusal mal ve hizmetler olarak tanımlanmaktadır.²⁵

Bu bağlamda eğitim ve dolayısıyla da yükseköğretim hizmeti, toplumun tümüne bir fayda sağladığı gibi doğrudan bu hizmetten faydalanan bireyler de ilave bir fayda sağladığından yan kamusal mal ve hizmetler kapsamında değerlendirilebilir.²⁶ Örneğin; Yükseköğretim kurumlarının herhangi birisinden mezun olan bir kişi, öncelikle kendisi doğrudan bir fayda sağlayacaktır. Bu kişinin artan eğitim seviyesi doğrultusunda gelirinde ve yeteneklerinde olumlu gelişmeler olacaktır. Ancak, bu kişi aynı zamanda topluma da dolaylı bir fayda sağlayacaktır. Çünkü bir ülkenin iktisadi, sosyal, ve siyasal sorunlarını aşmasında ve topyekün bir kalkınmayı sağlamasında eğitimin rolü büyük olmaktadır.²⁷

Yükseköğretim hizmetinin yan kamusal mal olduğunu gösteren diğer bazı özellikler de vardır. İlk olarak, eğitim hizmetinden faydalanan kişiler birbirleriyle rekabet halinde olmalarına rağmen, bu durum genellikle rakiplerinin tüketimini engellemez. Ancak, sınavla eleman alan yükseköğretim gibi eğitim kurumlarında rakiplerin tüketimi engellenmektedir. İkinci olarak, yükseköğretim hizmeti, piyasa şartları içerisinde fiyatlandırılıp, pazarlanabilmesi nedeniyle özel kesim tarafından da verilebilmektedir. Bu nedenle, günümüzde hemen hemen her ülkede özel sektörün eğitimdeki payı gittikçe artmaktadır.

Ancak, eğitimin kişisel faydası yanında sosyal faydasının (toplumsal yarar) da olması nedeniyle, devlet eğitimin tamamen özel kesim tarafından üretilmesine izin vermemekte ve kendisi

²⁵Aykut HEREKMAN, Kamu Maliyesi, Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988, s.43.

²⁶M. Burhan ERDEM, "Yükseköğretimde Finansman Sorunu", Yeni Türkiye Dergisi, Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996, s.259.,Uğur YILDIRIM, A.g.e.,s.1.

²⁷Gero LENBARDT, "Education On The Road to The 21'st Century", Deutschland, Germany, February 1997, p.50.; DPT, Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Eğitim Ö.I.K. Eğitim Yapıları ve Donatımı Alt Komisyonu Raporu, Ankara, Şubat 1983, s.3.; , Halil NADAROĞLU, A.g.e., s.55.; , Mustafa ERKAL, Orta Teknik Eğitim Sanayi İlişkileri, İ.Ü. Yayınları No:2448, İstanbul, 1978, s.42.; Deniz GÜLBEDEN, Eğitimin Etkinliği ve Türkiye'de Öğretim İle Ekonomik Gelişme Ölçütleri Arasındaki İlişkiler, MPM Yayınları, No:450, Ankara, 1991, s.7,65.

üretim büyük bölümünü üstlenmektedir. Eğitimin hem sosyal hem de kişisel (özel) faydasının olması nedeniyle yükseköğretim hizmetleri yan kamusal hizmetler kapsamında değerlendirilmektedir.²

Kamu ekonomisinin sınırları çizilirken, kamusal mal ve hizmetlerin kamu ekonomisi tarafından, yarı kamusal mal ve hizmetlerin ise, hem kamu hem de piyasa ekonomisi tarafından üretilmesi görüşü ağırlıklı olarak kabul edilmektedir.³

Bu konuda J.E.STIGLİTZ safve saf olmayan kamu malları şeklinde bir ayırım yaparak kamu ekonomisinin sınırlarını çizmeye çalışmıştır.⁴ Bu durum aşağıdaki şekil yardımıyla açıklanmaktadır.

Yukarıdaki şekilde, yatay eksen mahrum etme kolaylığını, dikey eksen ise; malı kullanan ek bireyin (marjinal) maliyetini

²C.BENSON, "Educational Financing", *Economics of Education Research and Studies*, Pergamon Press, 1987, Eğitim Ekonomisi...,s. 1.; Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirel Bir Yaklaşım", Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü, 21.Vüzyılda Nası Bir Kamu Yönetimi Sempozyumu, Mayıs, 1997, Ankara, s.79.

³ Aykut HEREKMAN, A.g.e., s.43.

göstermektedir. Şeklin aşağı sol kısmı, mahrum etme maliyetinin yasaklayıcı ve malı tüketen ek bireyin marjinal maliyetinin sıfır olduğu saf (bölünemez) bir kamu malını temsil etmektedir. Üst sağ köşede ise, mahrum etme maliyetinin sıfır, malı tüketen ek bireyin marjinal maliyetinin yüksek olduğu saf (bölünebilir) bir özel malı temsil etmektedir.

2.3. Özel Mal Ve Hizmetler

Kamusal mal ve hizmetlerin tam tersi ise, özel mal ve hizmetlerdir. Dolayısıyla bu tür mal ve hizmetlerin faydası bireysel olup , sadece faydalananları kapsamaktadır. Bu tür mallara örnek olarak, her türlü tüketim malları gösterilebilir.

Özel mal ve hizmetlerin faydası bireysel olduğundan, ağırlıklı olarak piyasa ekonomisi tarafından üretilmeleri tercih edilirken, kamu ekonomisi tarafından da üretilmeleri mümkündür.

3. YARI KAMUSAL YÜKSEKÖĞRETİM HİZMETİ'NİN NİTELİKLERİ

Günümüzde eğitim hizmetleri, gerek kapitalist ekonomilerde, gerekse kollektivist ekonomilerde genellikle kamu ekonomisi tarafından sunulmaktadır. Kapitalist ekonomiye sahip ülkelerde, eğitime ayrılan kaynaklarda, kişilerin kendi gelirlerinden kaynaklanan taleplerinin büyük bir etkisinin olduğu kabul edilmekle birlikte, asıl belirleyici faktörün siyasal talepten kaynaklandığı söylenebilir. ¹

Bunun nedeni, daha önce de ifade edildiği gibi yükseköğretim hizmetinden kişinin doğrudan bir fayda sağlaması yanında toplumun da bu eğitimden dolayı bir fayda sağlamasıdır. Günümüzde, yükseköğretim hizmetlerinin yarı kamusal mal ve hizmetler içerisinde yer aldığı genel olarak kabul edilmektedir.²

Yarı kamusal yükseköğretim hizmeti ' şü özellikleri taşımaktadır.³

- Salt sosyal mal:* Araştırma-geliştirme, ulusal teknik ve kültürün üretilmesi, transferi, depolanması ve vatandaşların yetiştirilmesi.
- Kişisel mal:* Yükseköğretim mezunlarının diğer alt kademedeki mezunlarla olan beşeri sermaye farkları.
- Erdemli mal:* Sanat, kültür, spor,tedavi (sağlık) olanakları.

¹Kenan BULUTOĞLU, A.g.e., s.305.

²Şerafettin AKSOY, A.g.e.,s.67.

ssİSL-1 A ^Aim A e.e.e72.: ATAC. Enzin. A.e.e. s.92-93.

Yükseköğretim hizmetleri genel olarak yarı kamusal mal kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak, eğitim hizmetlerinin, kısmen özel olarak finanse edilebildiği ülkeler olduğu gibi, eğitimin her düzeyde özel kesim tarafından piyasaya sunulduğu ülkeler de vardır. Başka bir ifadeyle, eğitim girdileri ve çıktıları (eğitime yapılan harcamaların fiyatlarının tespit edilmesi gibi) doğrudan veya dolaylı olarak, belirli bir ölçüde piyasada satılabilmektedir.⁴

Ancak, tam kamusal ve kolektif malların finansmanında vergi gelirleri temel kaynağı oluştururken, yarı kamusal malların karma yöntemlerle finansmanı geçerli olmaktadır. Bu durumda, toplumsal fayda karşılığında devlet finansmanın belli bir kısmını üstlenirken, hizmetten doğrudan yararlanan kişiler de geri kalan kısmını üstlenmektedirler.⁵

Yükseköğretim hizmetinden doğrudan ve dolaylı olarak faydalanan kesimler şunlardır;⁶

i. *Birey*: Yükseköğretimden ve genel olarak eğitim hizmetinden başta öğrenci yani birey faydalanmaktadır. Yükseköğretim hizmetinden doğrudan yararlanan öğrenci veya ailesi; hayat boyu gelir, prestij, sosyal ve siyasal birçok avantajlar elde etmektedir. Eğitimin bireyden başka özel sektöre ve tüm topluma sağladığı doğrudan ve dolaylı yararlar vardır.

ii. *Toplum*: Yükseköğretim hizmetinden doğrudan yararlanmış nitelikli (kalifiye) insan gücünün üretim, ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel kalkınma üzerindeki etkisi yoluyla Yükseköğretimden faydalanmaktadır.

iii. *Özel Sektör*: Yükseköğretim yoluyla yetişmiş nitelikli insan gücünden teknoloji kullanımı ve geliştirilmesi, üretimin organizasyonu, kalite, tasarım ve personel yönetimi vb. konularda özel sektör doğrudan yararlanmaktadır.

Bu nedenle eğitim, kişiden başka toplumun değişik kesimlerine de fayda sağlamaktadır. Ancak, yüksek eğitim düzeyine sahip kişilerce, toplumun değişik kesimlerine yapılan

Engin ATAÇ, A.g.e., s.93-94.

⁵M. Burhan ERDEM, A.g.e., s.259.

⁶Öner KABASAKAL, "Yükseköğretim Finansmanında Yeni Eğilimler Ya Da Yüksek Öğretimin Kamu Dış Kaynaklarla Finansmanı", *Türk Yurdu*, Cilt 16, Sayı:11, Kasım 1996, s.35.

pozitif dışsal hklardan diğer kesimleri mahrum etmekte imkansızdır.

Ayrıca devletin ideolojik ve siyasal gerekçelerle de eğitimin büyük bölümünü üstlenmesi gerekmektedir. Bu yolla devletin temel politikalarını (kültürel, siyasal ve iktisadi) uygulaması mümkün olmaktadır.

⁷Mark BLAUG, *Economics Of Education*, Penguin Books Middles, 1968, s.107, (, Engin ATAÇ, A.g.e.,s.94'ten naklen).

KAYNAKÇA**KİTAPLAR**

Abdurrahman AKDOĞAN, **Kamu Maliyesi**, Gazi Büro Kitabevi, Dördüncü Baskı, Ankara, 1993.

Aykut HEREKMAN, **Kamu Maliyesi**, Cilt I, 2. Baskı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1988.

Beyhan ATAÇ, **Maliye Politikası**, Anadolu Üniversitesi, Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No: 86, Eskişehir, 1990.

C.BENSON, "Educational Financing", **Economics of Education Research and Studies**, Pergamon Press, 1987.

Deniz GÜLBEDEN, **Eğitimin Etkinliği ve Türkiye'de Öğretim İle Ekonomik Gelişme Ölçüleri Arasındaki İlişkiler**, MPM Yayınları, No:450, Ankara, 1991.

DPT, **Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Eğitim Ö.İ.K. Eğitim Yapıları ve Donatımı Alt Komisyonu Raporu**, Ankara, Şubat 1983.

Engin ATAÇ, **Türkiye'de Eğitim Hizmetlerinin Kamu Harcamaları Açısından Analizi**, E.İ.T.İ.A. Yayınları, Eskişehir, 1979.

Gero LENBARDT, "Education On The Road to The 21'st Century", **Deutschland**, Germany, February 1997.

Güneri AKALIN, **Kamu Ekonomisi**, A.Ü.S.B.F. Yayınları, No:486, Ankara, 1981.

Halil NADAROĞLU, **Kamu Maliyesi Teorisi**, Sekizinci Baskı, Beta Basım Yayım, İstanbul, 1992.

Joseph E.STIGLITZ, **Kamu kesimi Ekonomisi**, (Çev. Ömer Faruk Batrel), İkinci Baskı, M.Ü. Yayın No:549, İstanbul, 1994.

Kenan BULUTOĞLU, **Kamu Ekonomisine Giriş**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1988.

Mark BLAUG, **Economics Of Education**, Penguin Books Middles, 1968.

Mustafa ERKAL, **Orta Teknik Eğitim Sanayi İlişkileri**, İ.fj. Yayınları No:2448, İstanbul, 1978.

Paul A.SAMUELSON-William D.NORDHAUS, **Economics**, Fourteenth Edition, Mc Graw-Hill, International Editions, 1992.

Richard A.MUSGRAVE-Peggy B.MUSGRAVE, **Public Finance in Theory And Practice**, Fifth Edition, Mc Graw-Hill, International Edition, 1989.

Şerafettin AKSOY, **Kamu Maliyesi**, İkinci Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1994.

Sevim GÖRGÜN, **Maliye Politikası Ders Notları**, İ.Ü.S.B.F., İstanbul, 1988.

Sinan SÖNMEZ, **Kamu Ekonomisi Teorisi**, Teori Yayınları, Ankara, 1987.

Stephen J.BAILEY, **Public Sector Economics**, Macmillan Press Ltd., 3'rd Edition, London, 1995.

MAKALELER VE DİĞER YAYINLAR

M. Burhan ERDEM, "Yükseköğretimde Finansman Sorunu", **Yeni Türkiye Dergisi**, Eğitim Özel Sayısı, Yıl:2, Sayı:7, Ocak-Şubat 1996.

Nebiye YAMAK-Yakup KÜÇÜKKALE, "Türkiye'de Kamu Harcamaları Ekonomik Büyüme İlişkisi", **İktisat- İşletme Ve Finans Dergisi**, Yıl: 12, Sayı: 131, Şubat 1997.

Öner KABASAKAL, "Yükseköğretim Finansmanında Yeni Eğilimler Ya Da Yüksek Öğretimin Kamu Dışı Kaynaklarla Finansmanı", **Türk Yurdu**, Cilt 16, Sayı: 111, Kasım 1996.

Öner KABASAKAL, **Kamu Yükseköğretim Harcamalarının Analizi Ve Yükseköğretimde Alternatif Finansman Yolları**™
Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1995
Uğur YILDIRIM, "Eğitim Sektöründe Kamunun Konumu ve Rolüne Eleştirel Bir Yaklaşım», Türkiye ve Orta Doğu Tmrle
idaresi Enstitüsü, **21.Yüzyılda Nasıl Bir Kamu Yönetimi**
Sempozyumu, Mayıs, 1997.™™™

Dumlupınar Üniversitesi **BffJ9HŞ** Sosyal Bilimler Dergisi
SayıTÖ ^ e f L ^ Haziran 2002

FİNANSAL KRİZ TÜRLERİ VE KRİZLERİN ÖNGÖRÜLMESİNDE KULLANILAN TEMEL VE ÖNCÜ GÖSTERGELER

Yrd. Doç. Dr. Ali TEKİNŞEN*

ÖZET

20. Yüzyılın üçüncü çeyreğinde, dünyanın birçok bölgesinde finansal krizler yaşanmıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi bu piyasalarda kınlanlığı ve risk oranını artırmıştır. Bu da ülke ekonomilerine büyük maliyet yükleri getirmektedir. Bunda hükümetlerin yanlış makro ekonomik politikalarının da önemli rolü bulunmaktadır. Öncü göstergeler iyi değerlendirildiğinde yurtiçi ve uluslararası işbirliği politikalarıyla krizlerin gerçekleşme ihtimalleri veya ortaya çıkaracağı maliyetleri azaltmak mümkün görülmektedir.

1. GİRİŞ

Dünyada büyük bir hızla gelişme gösteren ulaşım ve iletişim teknolojileri finansal piyasaların küreselleşmesinde önemli rol oynamıştır. Finansal piyasaların küreselleşmesi sonucunda uluslar arası ticari ilişkilerin kolaylaştığı, bankacılık sisteminin dünyanın her köşesi ile iletişim kurarak hizmetlerini sunabileceği bir duruma gelmiştir. Bu gelişmeler dünya ticaret hacmini hızla genişletirken sermaye ve teknolojiye meydana gelen olumlu değişimler uluslar arası mal ve sermaye akımlarına artan ölçüde hareketlilik kazandırmıştır.

Bütün bu gelişmelere paralel olarak 1990'lı yılların başından itibaren uluslar arası düzeyde etkili olan finansal ağırlıklı krizler baş göstermeye başlamıştır. Ağırlıklı olarak para ve bankacılık krizleri şeklinde ortaya çıkan krizlerin önlenmesi için para ve bankacılık sistemlerini düzenlemek ve parasal krizleri önlemeye